

In: *De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad*, 26 april 1932

C.R. de Klerk

Tijd en Tij SPINOZA 1632—1932 DR. ANTOON VLOEMANS: „SPINOZA, DE MENSCH, HET LEVEN EN HET WERK” UITGAVE N.V. H. P. LEOPOLD'S UITG. MIJ., DEN HAAG

De Nederlandsche Spinoza-geleerden zijn wel te tellen, maar onder de weinigen staat dr. Vloemans ook in het buitenland met eere bekend. Met dit van veel studie en toewijding getuigende boek doet de nationale Spinozaliteratuur een sprong naar voren in de Europeesche. Rijk aan inhoud en omvang, royaal van formaat en voornaam van typografie, 'n goede 600 bladzijden, fraai gebonden in blauwen buckram band, naar het onderwerp van Tine Baanders, verlucht met 16 onberispelijke lichtdrukken, is dit kostbare en kostelijke werk zijn 15 gulden meer dan waard. Aan H. P. Leopold's Uitgeversmaatschappij komt hulde toe voor haar moedigen ondernemingszin en boekkundigen smaak.

Onder de duizenden boeken en verhandelingen over Spinoza, vormt deze uitgave een unicum. Want tot heden ontbrak nog een wetenschappelijk werk, dat den Nederlandschen wijsgeer omvatte in het geheel van zijn persoonlijkheid en zijn leer. Alleen Freudenthal — zegt het voorbericht van den schrijver — heeft het bij het begin van deze eeuw ondernomen een volledig beeld van Spinoza's geestesgestalte te ontwerpen, maar de dood nam hem weg, nadat de eerste helft voltooid was. Ook Von Dunin-Borkowski was eens op weg, doch het is bij de geschiedenis van de jeugd gebleven."

Toen dr. Vloemans dit liet afdrukken, kon hem de te verwachten monografie van Borkowski „Spinoza nach dreihundert Jahren" met haar belofte van een grooter definitief boek niet bekend zijn.

Het is misschien gelukkig, dat dr. Vloemans niet meer kennis heeft kunnen nemen van Borkowski's Büchlein. Hij zou er zeker op menig punt zijn voordeel mee hebben gedaan, maar het zou zijn arbeid hebben opgehouden en waarschijnlijk zou Nederland met zoo goed als leege handen hebben gestaan bij de plechtige herdenking, dit najaar te houden door de internationale Societas Spinozana. In elk geval is Vloemans' boek „bij" tot het jaar van 't titelblad: 1931, en het is repraesentatief voor het vaderland van den wijsgeer.

De schrijver erkent veel te danken te hebben aan de diepgaande en vruchtbare onderzoekingen van kenners als W. Meijer, K. O. Meinsma, J. Freudenthal, Stan. von Dunin Borkowski en Carl Gebhardt. „Tot den laatste, die de ziel is van de internationale Societas Spinozana en zonder twijfel de beste kenner van de Spinoza-literatuur moet heeten, richt zich mijn dank in 't bijzonder — zegt het voorbericht. Zijn raad heb ik in menig geval dankbaar aanvaard."

Het meest kenmerkende van zijn boek acht de auteur zelf daarin gelegen, dat het leven en het werk van den wijsgeer niet los naast elkander gezet, maar verwerkt zijn tot een harmonisch geheel, waarin ook de minder bekende werken en de brieven het hun toekomende deel kregen. Ook de meest critische lezer zal erkennen, dat dr. Vloemans in dezen opzet over het algemeen uitmuntend is geslaagd.

Maar de schrijver heeft daarbij nog een hooger uitzicht gehad. Hij heeft een resultaat beoogd, dat bij gelijke begaafdheid eer door een landgenoot dan door een vreemde zal worden bereikt. Hij heeft gepoogd, Spinoza's leer „tegen den diepen achtergrond van de menschelijke geestesgeschiedenis te bezien en buitendien zijn persoon in het passende kader van zijn tijd te plaatsen: in de omlijsting van de groote Gouden Eeuw, toen Holland het centrum was van het geestelijk leven in West-Europa."

Daar is heel wat mee gezegd, vooral met de door mij onderstreepte woorden. De verdienstelijkheid van dr. Vloemans' poging gaarne erkennend, ben ik van oordeel, dat de nationale cultuurbeschouwing van den schrijver hier te kort schiet; wat haar moderniteit aangaat, schijnt zij eenigszins achter bij die van Huizinga en Geyl, om een paar namen te noemen. Vooral zijn Erasmus- en Grotius-duidingen zijn weinig bevredigend; een gebrek, dat schijnt verband te houden met zijn totaal-vizie van den vermaarden „tachtigjarigen oorlog" — een kijk, die al te zeer herinnert aan vroegere „vaderlandsche geschiedenis"-literatuur.

De gelegenheid zal zich in dit eeuwjaar van Spinoza nog wel aanbieden, om daar op terug te komen en er nader op in te gaan.

In het tiende van dr. J. F. M. Sterck's „Hoofdstukken over Vondel en zijn Kring" vindt men op blz. 71 vermeld, dat Antonides een huwelijkszang dichtte op de echtverbintenis van dr. Van den Enden's dochter Clara Maria met den beroemden geneesheer dr. Direk Kerckrinck, die werd ingezegend in de kapel der Fransche Carmelieten te Amsterdam in 1671. Spinoza was Van den Enden's leerling en later secondant in diens onderwijs-inrichting. Op deze Clara Maria, een buitengewoon ontwikkelde jongedame, zou, volgens de legende, Spinoza verliefd zijn geweest. Met deze phase zijn wij midden in de duistere periode van Spinoza's leven aangekomen, schrijft dr. Vloemans onder het hoofdje De levensbekentenis van den Wijsgeer; hij bedoelt daarmee den „Tractatus de intellectus emendatione", dat is Het vertoog over de loutering van het denken. Van Suchtelen laat die inleidende beschouwing, vertaald, voorafgaan aan zijn bewerking van de Ethica. Het begin van het bewuste Tractaat bestaat volgens Vloemans uit verdekt opgestelde mémoires. Spinoza verhaalt ons daar: „Nadat de ervaring mij geleerd had, dat al wat in het gewone leven voorkomt, ijdel en nietswaardig is en ik had ingezien, dat alles "waarvoor en wat ik vreesde, niets goeds noch kwaads bevatte, tenzij alleen voor zoover mijn gemoed er door bewogen werd, besloot ik eindelijk eens te onderzoeken, of er misschien iets bestond, dat een waarachtig goed kon heeten, 't welk men deelachtig zou kunnen worden en waarvan alleen, met verwerping van al het overige, de ziel kan worden vervuld; kortom of er iets bestond, waardoor ik, wanneer ik het gevonden en veroverd had, een gestadige en hoogste vreugde voor altijd zou genieten." Na deze zinnen te hebben aangehaald, vervolgt dr. Vloemans: „Hier hebben wij de levenszenuw van Spinoza's denken; zijn streven is van den aanvang af gericht op het geheel. Het gaat bij hem om blijvende gemoedsrust door de verovering van het hoogste goed." Dr. Vloemans vertaalt nog eenige passages en betoogt dan: „Aangrijpend klinkt in al haar beknoptheid deze wijsgeerige levensbekentenis. En toch moeten wij ons hoeden haar al te letterlijk op te vatten. Vooral vermogen wij hier geenszins Von Dunin Borkowski te volgen, die, afgaand op den klank der woorden, de weinig bekende levensjaren na de uitstooting fde verbanning uit de synagoge en de joodsche gemeenschap] en de vervloeking, meent te mogen vullen met uitspattingen, die dan in deze bekentenis hun neerslag souden gevonden hebben in de berouwvolle uitlatingen, die hij meent hier tusschen de regels te mogen lezen."

Met deze opvatting is Vloemans het heelemaal niet eens en hij gelooft „ondanks de innerlijke bewogenheid, die uit de woorden klinkt," dat Spinoza hier geen kroniek van zijn leven schrijft, integendeel: hij schrijft literatuur. Zich oriënteerend aan het ideale beeld van den stoïcijnschen wijze, spreekt hij zich uit in woorden, die haast letterlijk aan de overpeinzing herinneren van Marcus Aurelius, den Stoïcijn op den keizerstroon."

Ik ben geneigd, het hier eens te zijn met dr. Vloemans' zienswijze, maar ik beken, dat het geheel mij te veel „literatuur" lijkt en te gemeenplaatsig om er iets treffends of aangrijpends in te vinden. Wie belezen is in Augustinus, zal de gesprekken te Cassiciacum en vooral den aanvang der Alleenspraken zich herinneren en dan teleurgesteld zijn, dat zooveel eeuwen na Cassiciacum overwegingen als het tractaat „de Intellectus Emendatione" van Spinoza niet bij hun geboorte verouderd werden geacht.

Men denke eens aan den eersten zin van Augustinus' „Soliloquia“: „Het hoofd voortdurend zwaar van vele en velerlei gepeinzen en dagen lang al rusteloos zoekend de kennis van mij-zelf en van mijn goed, en welk kwaad ik mijden moest, zei mij plotseling — ik-zelf of een ander van buiten of in mijn binnenste, ik weet het niet, want juist dat te weten is mijn trachten — welnu, zei mij de Rede“, en de Godsgedachten die daar volgen!

Het „Theologisch Politiek Tractaat“, dat de aanleiding was der brieven van de bekeerlingen Albert Burgh en Niels Stensen, vindt men in het hart van Vloemans' boek, uitvoerig behandeld in niet minder dan een vijftigtal bladzijden. Wij noteeren er hier een en ander uit.

Op blz. 323 wordt het hybridische en tweeslachtige in deze verhandeling als volgt toegelicht: „het Tractaat, is zóó gehouden, dat de onvoorbereide lezer in de verste verte niet kan vermoeden, welk een revolutioneerende wereldbeschouwing achter die schijnbaar gewone termen verborgen ligt. Zoo heeft de kenner van Spinoza's leer bij het lezen van dit werk voortdurend een onbehaaglijk gevoel te onderdrukken. Telkens weer stoot men op stukken, waarvan men terdege weet en duidelijk voelt, dat zij niet de eigenlijke en diepste overtuiging van den wijsgeer weergeven. Men is geneigd den auteur van gebrek aan moed te beschuldigen, tot men inziet, dat die handelwijze niet anders kon, dat zij voor Spinoza bittere noodzaak was. Want wilde hij zijn doel bereiken, wilde hij het vrijzinnige beleid van De Witt kunnen rechtvaardigen en zoo mede voor de gewetensvrijheid effectief in het strijdperk treden, dan mocht hij niet met een leer komen aandragen, zoo diep en ongewoon, dat zij door het gros der tijdgenooten toch niet kon worden begrepen. Hopelooze misvattingen, onzinnige strijd, torenhooge laster zouden de eenige resultaten zijn geweest.“ Dit had ten gevolg, dat, indien wij dezen opzet niet wisten, en zijn eigenlijke leer uit zijn vroegere werken en gelijktijdige brieven kennende, wij ons thans voor het raadsel geplaatst zouden zien, hoe Spinoza na alle traditioneele dogmatiek te hebben afgeworpen, weer in deze zelfde verouderde en overwonnen voorstellingen terugvallen kon.“

Spinoza's vriend Oldenburg oppert bezwaren van dogmatischen aard. Dat is maar al te begrijpelijk, erkent dr. Vloemans, hier staat de wijsgeer „hopeloos zwak. Want eenerzijds doet hij in het Tractaat, alsof hii de autoriteit van den Bijbel ten volle aanvaardt, maar anderzijds kent hij zich niettemin het recht toe, daaruit weg te laten, wat hem niet past of niet bevredigen kan. Op deze manier haalt hij eenvoudig de traditioneele kerkleer en zijn eigen revolutionnaire opvatting zonder onderscheid door elkaar. Hij sticht verwarring, waar hij verhelderen wilde. Dat is de oorzaak der tweeslachtigheid, die aan dit baanbrekende werk steeds afbreuk heeft gedaan en zijn werk ook voor menschen van onzen tijd tamelijk ongenietbaar maakt.“ Terwijl we de laatste woorden onderstrepen, bedenken we, met welk een weerzin bekeerlingen tijdgenooten dit werk moesten lezen; maar ons laatste woord zij een compliment aan den schrijver dr. Vloemans voor het vele feitelijk-objectieve in deze vergoelijkende beschouwing.

Van Spinoza's hartstochtelijke vijanden zegt Stan. von Dunin Borkowski in zijn pas verschenen boek: „Man muss ihnen gewöhnlich misstrauen. Denn sie straucheln häufig aus Missvergnügen. Manchmal sind sic sogar gefährlich; die Nur-Bewunderer sind es immer.“ En dan gaat hij voort: „Am sichersten schreiten die prachtvoll Parteilosen. Sie behandeln den Philisophen, ganz seinen Wünschen entsprechend, gelassen affekt-entwólkt, wie eine geometrische Figur.“

Dr. Vloemans moge niet behooren tot deze Parteilosen, hij behoort evenmin tot de Nur-Bewunderer.

C. R. DE KLERK [cf. [Delpher](#)]